

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ІНВЕРСІЇ У ХУДОЖНЬО-ХИМЕРНОМУ ДИСКУРСІ

У текстовпросторі художньо-хімерного дискурсу всі мовні одиниці мають певне функційне навантаження. Фразеологічні одиниці (далі ФО) виконують особливу роль у реалізації авторського задуму, вони постають «генами» сюжету, виконуючи текстотвірну, тексторозвивальну, текстозв'язувальну та текстоформлювальну функції. Включаючись у потужне поле хімерної оповіді, вони заряджають її експресивністю, емоційністю, жартівливою грою народної фразеології, створюють розкутість стилю, породжують евристичну семантику, гумористичну тональність. Сказане показово характеризує мовленнєву організацію хімерної трилогії Євгена Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет», на матеріалі якої і побудуємо своє дослідження.

Конструкції зі зворотним порядком слів у лінгвістиці дістали назву інверсія. Сьогодні проблема інверсованого порядку слів добре опрацьована на матеріалі романо-германських мов і висвітлюється у працях таких дослідників: В. Каушанська, І. Гальперін, В. Аракін, Т. Яхонтова, Д. Деніелсон, Б. Білбер, Д. Крістал, Дж. Силі. В українській лінгвістиці ця проблема досі не знайшла належного висвітлення.

Розрізняють граматичну та стилістичну інверсію. Граматична інверсія тлумачиться як порушення граматичних правил побудови речення. Стилiстична інверсія потрактовується як творчий авторський прийом, покликаний реалізувати певні інтенції письменника. Мета такої інверсії полягає у оптимальному розставленні смислових акцентів, наданні висловлюванню експресивності, ритмічності. Опорне слово чи окрему частину провідної фрази автор розміщує залежно від умов і обставин мислення, фоніки (у вірші, окрім того, від ритміки, римування) здебільшого на початку або в кінці речення [8, с. 83]. Олесь Гончар вважав інверсію однією із найхарактерніших стилістичних фігур в українській літературі. Митець стверджував, що інверсія в кожній мові виявляється своєрідно, оскільки відображає її творчі чинники, гнучкість до утворення неологізмів, рівень розвитку, специфіку авторського стилю.

Інверсію компонентів фразеологічної одиниці розглядаємо як стилістичну. Українська фразеологічна інверсія – це один з малодосліджених в укра-

їнській фразеостилістиці прийомів авторської структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць.

Досліджувану фразеологічну інверсію тлумачимо як авторське переконструювання структурної моделі фразеологічної одиниці, внаслідок якого постає структурно нова одиниця, покликана увиразнити емоційно-смысловий потенціал фразеологізму, а виокремлений таким чином елемент ФО набуває особливої стилістичної конотації.

Інверсія є дієвим стилістичним засобом для художнього дискурсу, оскільки письменники використовують її для привернення уваги читача, пробудження його почуттів та фантазії.

Феномен стилістичної інверсії фразеологізмів привертає увагу науковців. Ця проблема, цікава з погляду авторської індивідуалізації оповіді та емоційного увиразнення тексту, постала предметом лінгвістичного аналізу в працях А. Гоян, І. Гуменюк, А. Мелерович, Н. Тимошук, І. Третьякової, Ю. Стефанишин та ін. Проте варто зауважити, що не всі мовознавці виокремлюють інверсію як самостійний спосіб трансформації фразеологічних одиниць, зазначаючи, що не можна вважати трансформацією перестановки компонентів, які здійснюються для стилістичних цілей у межах, які допустимі синтаксичними нормами, але не викликають ніяких змін у семантиці фразеологізму [9, с. 133]. Важко погодитися з цією думкою, коли йдеться про фразеологізми, конститутивною ознакою яких є мовна усталеність порядку слів. Ми розглядаємо порушення порядку слів як відхилення від норми і кваліфікуємо його як самостійний прийом структурно-семантичної трансформації ФО.

Інверсія здебільшого не призводить до семантичних зрушень ФО. Спостереження над авторською видозміною ФО Євгена Гуцала свідчать, що письменник використовує фразеологічну інверсію як засіб художнього увиразнення мовлення. Вона використовується письменником для ритмічної організації тексту та з метою акцентуалізації ФО, виокремлення важливої інформації, яку несе фразеологізм, у контексті сюжету твору. Письменник застосовує інверсії у ФО як номінативного, так і комунікативного характеру. Незвичність структури ФО привертає увагу читача і посилює функцію впливу ФО.

Зібраний фактичний матеріал свідчить про різні авторські вияви фразеологічної інверсії у химерній трилогії Євгена Гуцала. Залежно від характеру переміщення структурних компонентів ФО нами виділено три її різновиди:

1) синтаксична інверсія ФО; 2) структурна інверсія ФО; 3) структурно-семантична інверсія ФО.

Синтаксична інверсія – прийом структурно-семантичної трансформації, за якого змінюється ustalений порядок розташування компонентів ФО в реченні з певною стилістичною настановою. Нетиповий порядок слів ФО слугує посиленню емоційної виразності фразеологізму. Наш матеріал підтверджує спостереження Н. Тимошук, що найбільшого смислового навантаження набуває той компонент у реченні, який виноситься на його початок, за умови, якщо ця позиція не звична для нього [11, с. 63]. У такий спосіб автор акцентує увагу читача на обрану ФО і посилює її сприйняття. Наприклад:

(1) *Полегшено зітхнувши, наче гору з плечей скинувши, подався я до Одарки Дармограїхи* (ПЧ) і пор.: ЯК СКИНУТИ ГОРУ З ПЛЕЧЕЙ. (СФУМ: 656).

(2) *Стервся Хома останнього ума і на сміх курям* закохався у французку горлодерку (ПЖФ) і пор.: КУРЯМ НА СМІХ (СФУМ: 670).

(3) *Так само наскрізь він бачив мотори стрічних машин із їхніми суцями чи завтрашніми дефектами* (ПП) і пор.: БАЧИТИ НАСКРІЗЬ (СФУМ: 24).

Аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що в більшості випадків за умови інверсії ФО її семантика не зазнає жодних змін, проте все висловлення з інверсованою ФО набуває незвичної виразності й емоційності, що посилює перлокутивний ефект мовлення.

Структурна інверсія – прийом структурно-семантичної трансформації, за якого відбувається переміщення взаємозалежних структурно-семантичних центрів ФО. Цей прийом поширюється на ФО складної структури, що містять кілька суджень або судження і умовивід. Такі конструкції побудовано на принципах зіставлення, контрасту, паралелізму та причиново-наслідкових відношень. Наприклад:

(4) *І то правда. – Хома кивнув головою, як отой мудрий цап, котрий однак дає менше вовни, аніж дурна овечка* (ПП) і пор.: Більше дасть вовни дурна овечка, як мудрий цап (УНПП: 266).

(5) *Зарубіжні вухогорлоноси теж делікатно натякали, що глухота минеться, коли чоловікові умреться...* (ПП) і пор.: Умреться, то все минеться (УНПП: 557).

(6) *Не журіться, хлопці, бо з яблунівської хати по нитці – ось уже одній сиротині сорочка, а коли сорочка біла, то відразу сиротині й Великдень!* (ПП) і пор.: Тоді сироті великдень, як сорочка біла (УНПП: 675).

(7) *...її, бувало, й нудно, як не збреше* (ПЖФ) і пор.: Як не збреше, то йому й нудно (УНПП: 171)

З наведених прикладів бачимо, що за умови структурної інверсії деталі образної картини ФО або сюжетної ситуації, загалом зберігаючись, перегруповуються, стають у нові позиції відносно одна одної. Унаслідок цього загальне значення авторського трансформа не змінюється, а посилюється семантична ємність винесеної наперед частини ФО і експресивність усієї ФО. Структура узуальної ФО в такому трансформуванні здебільшого зазнає руйнування.

Структурно-семантична інверсія – прийом структурно-семантичної трансформації, коли відбувається взаємозаміна компонентів, що виражають контрастні елементи фразеологічного значення і займають різні синтаксичні позиції у структурній схемі ФО. У такій інверсії взаємозамінні компоненти – назви осіб, тварин з назвами неістот, явищ та ін. – ніби міняються ролями, тому А. Мелерович називає цей прийом трансформації «рольовою інверсією».

Прийом структурно-семантичної інверсії поширюваний тільки на ті ФО, типові значення яких ґрунтовано на протиставленні в якомусь плані двох понять у межах словосполучення чи речення. У семантиці ФО ці поняття виражені семами, що протиставлені одна одній. Водночас кожна сема експлікована в значенні ФО за допомогою одного з компонентів. Прийом структурно-семантичної інверсії ґрунтовано на змінах у граматичній структурі фразеологізму. В авторській трансформації відбувається обмін ролей, закріплених за елементами, деталями фразеологічних образів. Прийом структурно-семантичної інверсії призводить до переосмислення мовного значення ФО, до утворення нового фразеологічного значення, до утворення авторського фразеологізму. Випадковий фразеологізм сприймається як фразеологічний дериват, фразеотворчим прототипом якого є узуальна ФО. Авторське переміщення змістового центру в неочікувану позицію сприяє посиленню виражальної експресії фразеологічного трансформа.

Проілюструємо заявлене на прикладах:

(8) *За своєю скупюю вдачею автор то прирівнює комара до слона, то чіпляє кобилі другий хвіст, то коня шукає, а кінь його виглядає, то робить – на собаку мале, на кішку велике* (ПЖФ) і пор.: Прирівняв слона до комара! (УНПП: 443).

(9) *Хай уже насипле із порожнього в пусте, коли має стільки охоти, бо такого язика на припоні не вдержиш* (ПЧ) і пор.: ПЕРЕЛИВАТИ з ПУСТОГО [ТА] В ПОРОЖНЄ (СФУМ: 495).

(10) *Бо нащо мені, Хомо, якась синиця в небі, коли вже тримаю журавля в жмені!* (ПЧ) і пор.: Лучче синиця в жмені, ніж журавель у небі (УНПП: 315).

(11) *Зрештою, те ревисько в грудях Невечері ледь угамувалось – і знову він: Дівочка – як горілочка: наче хлопця – зведе й дідошка!* (ПЧ) і пор.: Горілочка, як дівочка: зведе хлопця, як дідошка (УНПП: 509).

Змінюючись, нова образна картина наведених фразеовживань постає ірреальною, уявляється абсурдною, що загалом підтримує химерний колорит авторської оповіді Євгена Гуцала. Узуальна образність ФО зазнає «затемнення» і не сприяє / слабо сприяє мотивації нового значення фразеологічного трансформа. Його значення формується, імовірно, завдяки яскравому вияву антонімічного відношення узуальної і авторської ФО або сюжету художнього твору.

Отже, фразеологічні інверсії в авторському фразеовживанні Євгена Гуцала не випадкові, запозичені з усного народного мовлення, вони продиктовані художніми інтенціями письменника і відображають його особливий творчий підхід до текстотворення, підсилюють творчу індивідуальність митця. Трансформуючи фразеологічну одиницю, автор руйнує закладені у загальнонародних фразеологізмах стереотипи. Така мовна гра з читачем сприяє оновленню затертих фразеологічних образів, виконує жанротвірну функцію у химерних романах Євгена Гуцала, а незвичні авторські аналоги увиразнюють і розбудовують фразеологічний образ узуальної одиниці.

Література

1. Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Вінниця, 2018. 19 с.
2. Відтворення явища інверсії у англомовному та україномовному публіцистичному тексті. URL: <http://knowledge.allbest.ru/languages/>
3. Гоян А. І. Трансформація фразеологічних одиниць на синтаксичному рівні (за матеріалами німецької преси). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020. № 46. Том 1. С. 110–113.
4. Гуменюк І. І. Модифікації фразеологічних одиниць, семантичні та стилістичні особливості їх уживання. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31(70). № 2. Ч. 2. 2020. С. 65–72.

5. Косенко А. В., Марущак Є. О. Типологія та функції інверсії на матеріалах творів Сомерсета Моєма. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 48. Т. 3. С. 96–98.
6. Павлов В. В. Інверсія як мовне явище. *Філологічні трактати*. 2012. № 1. С. 81–87.
7. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 246 с.
8. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 176 с.
9. Стефанишин Ю. М. Фразеологічні інновації в сучасній польській прозі: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.03 «Слов'янські мови (польська)». Львів, 2016. 251 с.
10. Супрун А. П. Синтаксичні перетворення фразеологічних одиниць. *Матеріали науково-практичної конференції «Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін»*. С. 143–150.
11. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2005. 19 с.

Список джерел довідкової літератури

1. СФУМ: Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
2. УНПП: Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловік. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.
2. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.
3. ПП: Гуцало Є. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. Київ: Дніпро, 1997. Т. 4. С. 395–685.

Ірина Гарбера
(*м. Вінниця*)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК МАРКЕРИ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ВІРТУАЛЬНОГО ДИСКУРСУ)

Фразеологія виступає одним із найбільш яскравих, образних, оцінних засобів репрезентації українського національного світогляду, що дає змогу влучно й емоційно реагувати на різноманітні дискурсивні ситуації, зокрема конфліктні [2].